

Protokół
XIII posiedzenia Polsko - Ukraińskiej Komisji Ekspertów
do spraw doskonalenia treści podręczników szkolnych historii i geografii
Gdańsk, 21-24 września 2010 r.

Na podstawie Porozumienia o Współpracy pomiędzy Ministerstwem Edukacji Narodowej Rzeczypospolitej Polskiej a Ministerstwem Oświaty Ukrainy, w dniach 21 - 24 września 2010 r. odbyło się w Gdańsku XIII posiedzenie Polsko-Ukraińskiej Komisji Ekspertów ds. doskonalenia treści podręczników szkolnych historii i geografii.

W posiedzeniu udział wzięli:

ze strony polskiej:

1. prof. dr hab. Włodzimierz Mędrzecki - przewodniczący,
2. prof. dr hab. Andrzej T. Jankowski - członek komisji,
3. dr Piotr Kroll - członek komisji,
4. dr hab. Grzegorz Motyka - członek komisji,
5. dr Krzysztof Kafel – reprezentant Ministerstwa Edukacji Narodowej
6. prof. Uniwersytetu Warszawskiego dr hab. Magda Zowczak, ekspert
7. prof. Uniwersytetu Gdańskiego dr hab. Igor Hałagida, ekspert

ze strony ukraińskiej:

1. prof. Stanisław Kulczycki - przewodniczący,
2. prof. Ołeksandr Udod, członek komisji,
3. prof. Mychajło Melnyczuk - członek komisji,
4. dr Witalij Perkun - członek komisji,
5. dr Ihor Szczupak – członek komisji,
6. Raisa Jewtuszenko – reprezentant Ministerstwa Oświaty Ukrainy.

Porządek obrad:

1. Otwarcie obrad.
2. Referaty.
3. Analiza treści polskich i ukraińskich podręczników historii i geografii.
4. Ustalenia końcowe: treść protokołu, termin, miejsce i tematyka kolejnego posiedzenia komisji.

Ad 1

Obrady rozpoczęło otwarte posiedzenie Komisji w Sali im. Władysława Odyńca Wydziału Historycznego Uniwersytetu Gdańskiego. Obrady rozpoczęło wystąpienie – Prof. dr hab. Zbigniewa Opackiego, dziekana Wydziału Historycznego Uniwersytetu Gdańskiego. Słowo wstępne wygłosili także przewodniczący strony ukraińskiej prof. S. Kulczycki i przewodniczący strony polskiej prof. W. Mędrzecki.

Ad 2

W otwartym posiedzeniu Komisji, które odbyło się w dniu 21 września 2010 r., uczestniczyli pracownicy naukowcy oraz przedstawiciele społeczności ukraińskiej w Gdańsku. Referaty wygłosili prof. Magda Zowczak (Uniwersytet Warszawski), prof. Stanisław Kulczycki (który zaprezentował tekst nieobecnego prof. Aleksandra Rublowa) i prof. Włodzimierz Mędrzecki. Po wygłoszeniu referatów rozpoczęła się dyskusja. Przedstawiciele strony ukraińskiej wskazywali w niej na nieadekwatność terminu „kresy wschodnie” jako pojęcia opisującego rzeczywistość społeczną i kulturową na szerokim styku polsko-ukraińskim. Zdaniem polskich uczestników dyskusji podobnie niewłaściwe jest stosowanie w podręcznikach ukraińskich kategorii „ukraińskiego terytorium etnicznego”, rozumianego jako obszar na którym jedynie etnos ukraiński ma prawo do bycia ludnością autochtoniczną. Uczestnicy dyskusji wskazali, że stosowanie pojęć „kresy wschodnie” i „ukraińskie terytorium etniczne” (w przytoczonym wyżej rozumieniu) ; niezależnie od intencji ich użycia, są odbierane bardzo negatywnie przez drugą stronę dialogu. Wynika z nich bowiem poczucie wyłączności praw jednej grupy narodowej do danego obszaru. Z ukraińskiego punktu widzenia Polacy mówiąc o „kresach wschodnich” postrzegają ich obszar jako część Polski, odmawiając podmiotowości oraz prawa do tych ziem narodowi ukraińskiemu. Z perspektywy polskiej ukraińskie definiowanie „ukraińskiego terytorium etnicznego” jest odbierane jako efekt dążenia do zanegowania faktu, iż Polacy przez wiele stuleci współtworzyli rzeczywistość społeczną i kulturową części współczesnego terytorium państwa ukraińskiego.

Zarówno polscy, jak ukraińscy uczestnicy dyskusji byli zgodni, że pozytywne efekty dla dialogu polsko-ukraińskiego oraz budowy pozytywnego nastawienia wzajemnego wśród młodych pokoleń Polaków i Ukraińców może mieć wprowadzenie do opisu przeszłości i współczesnego charakteru stosunków obu narodów kategorii „pogranicza”. Ten powszechnie stosowany we współczesnych naukach społecznych termin dobrze opisuje rozmaite sytuacje i zjawiska zachodzące na obszarach zamieszkiwanych przez różne grupy etniczne, kulturowe, językowe i religijne, a nie jest nacechowany politycznie. Stosowanie tego pojęcia umożliwia podmiotowe traktowanie wszystkich jego mieszkańców niezależnie od pozycji społecznej, narodowości i postawy politycznej. W dyskusji wskazywano, że na przestrzeni dziejów pogranicze polsko-ukraińskie było w różnych epokach przestrzenią współpracy, wymiany kulturowej, ale też i bardzo ostrych nieraz konfliktów. W dobie obecnej pogranicze polsko-ukraińskie może być przestrzenią świadomie prowadzonej polityki współpracy i wzajemnego zrozumienia obu narodów. Podręczniki i pomoce szkolne mogą przyczynić się do wsparcia tego procesu.

W drugiej części posiedzenia publicznego prof. W. Mędrzecki przedstawił założenia i podstawowe tezy przygotowywanej z inicjatywy Instytutu Pamięci Narodowej, dla czytelnika ukraińskiego, książki popularyzującej historię Polski. Projekt został wysoko oceniony przez ukraińskich uczestników dyskusji. Wyrazili oni przekonanie, że należy podjąć starania o nadanie tej publikacji przez Ministerstwo Oświaty Ukrainy statusu pomocy dydaktycznej (posibnyka). Umożliwi to upowszechnienie książki wśród nauczycieli szkół ukraińskich i jej wykorzystywanie w praktyce szkolnej.

Ad 3

Strona polska przeanalizowała ogółem 11 podręczników ukraińskich.

Dr Piotr Kroll omówił dwa podręczniki dla klasy 5 : *Witalij Własow, Oksana Danilewska, Wstęp do historii Ukraini* oraz *Wiktor Misan, Wstęp do historii Ukraini*.

Podkreślił wysoki poziom metodyczny obu podręczników oraz dostosowanie doboru treści do wieku ucznia, umiejętną selekcję materiału faktograficznego, właściwy dobór materiałów źródłowych. Zwrócił uwagę, że informacji z zakresu historii Polski jest bardzo mało. Pierwsze pojawiają się dopiero w odniesieniu do zajęcia Rusi Kijowskiej przez Kazimierza Wielkiego. W prezentacji problematyki polskiej zdecydowanie dominują elementy negatywne. Polacy przedstawiani są jednostronnie jako agresorzy, którzy prowadzą świadomą politykę wynaradawiania ludności miejscowej (narzucanie praw, zwyczajów, religii, języka polskiego) i kolonizacji. Brak natomiast informacji, które mogłyby wskazywać na elementy współpracy polsko-ukraińskiej (np. unii hadziackiej, sojuszu 1920 roku) oraz pozytywne efekty związane z przynależnością Ukrainy do państwa polskiego (np. rozwój kultury ukraińskiej).

Prof. Igor Hałagida dokonał analizy dwóch podręczników do klasy 10 *Ihor Szczupak, Ludmiła Morozowa, Wseswitna istoria, Zaporizzia 2010* oraz *Pawło Poljański, Wseswitna istorija, Kyjiw 2010*. Obie książki uznał za poprawne pod względem merytorycznym i metodycznym. W odniesieniu do podręcznika Szczupaka i Morozowej zwrócił uwagę na bardzo ostre, negatywne oceny rozmaitych działań Polaków. Niewłaściwe wydaje się sformułowanie, iż Józef Piłsudski „prowadził agresywną politykę wobec Zachodnio-Ukraińskiej Republiki Ludowej”. Raczej jako naczelnik państwa polskiego wsparł dążenia Polaków zamieszkujących obszar Galicji Wschodniej na rzecz włączenia tego regionu do Polski. Za jednostronne i nieuwzględniające złożoności sytuacji należy uznać uwagi oceniające politykę państwa polskiego wobec Ukraińców (s. 221). Ponadto Igor Hałagida uznał za błędne i prowadzące do kształtowania negatywnego obrazu Polski i Polaków w oczach ukraińskich stosowanie terminu „okupacja” w odniesieniu do statusu Galicji Wschodniej jako części Drugiej Rzeczypospolitej (s. 218). Dostrzegł błędną pisownię nazwy geograficznej Wielkopolski – powinno być Wielkopolszcza lub Welkopolszcza, a nie Wielika Polszcza.

Dr hab. Grzegorz Motyka ocenił 3 podręczniki dla klasy 10 : *Oleksandr Rejent, Olha Malij, Istoria Ukrainy, Kyjiw 2010; Tatiana Ładyczenko, Serhij Osmołowskyj, Wseswitna istoria, Kyjiw 2010* oraz *Fiodor Turczenko, Istoria Ukrainy, Kyjiw 2010*. Wskazał, że w podręczniku Rejenta i Malij polsko-ukraińska rywalizacja o Galicję Wschodnią w latach 1918-1919 jest prezentowana tak, jak gdyby walka toczyła się między wyłącznie ukraińską Galicją, a państwem polskim kierującym się imperializmem. Uczniowie mogą odnieść wrażenie, że wojna polsko-ukraińska została zapoczątkowana przez polską inwazję z zachodu. Podręczniki Rejenta i Malija oraz Ładyczenki w sposób błędny przedstawiają polską politykę wschodnią w latach 1918-1921 informując, że Polska stawiała sobie z cel realizację idei „od morza do morza” przez zajęcie całej Litwy, Białorusi i prawobrzeżnej Ukrainy. W efekcie nawet wyprawa kijowska 1920 roku, podjęta dla wsparcia Ukraińskiej Republiki Ludowej jest interpretowana jako przejaw polskiego imperializmu. W kontraście do ocen Polski i Polaków pozostaje niezwykle wyważona, często pozytywna interpretacja polityki Rosji radzieckiej w tym czasie.

Grzegorz Motyka wysoko ocenił podręcznik F. Turczenki. Stwierdził, że zawiera on podstawowe informacje dotyczące stosunków polsko-ukraińskich i operuje neutralnym aparatem pojęciowym.

Ukraińska strona przeanalizowała trzy polskie podręczniki. Prof. Stanisław Kulczycki zgłosił uwagi do podręcznika Tomasza Małkowskiego i Jacka Rześniowieckiego do podrzdziałów „W stepach Ukrainy” i „Powstanie Chmielnickiego. W pierwszym z nich autorzy stwierdzają, że „Rusini nienawidzili

Lachów, jak nazywali Polaków”. I dla ich nienawiści znajdują trzy przyczyny – narodową, religijną i ekonomiczną. Takie twierdzenie wywołuje poważny niepokój gdyż jest absolutyzacją nienawiści (wynika stąd jakoby każdy Rusin nienawidził wszystkich Polaków), także z powodu całkowitego braku jakiegokolwiek uzasadnienia. Z tekstu wynika, że wystarczającym powodem dla rozwoju nienawiści jest odmienność narodowa i religijna pomiędzy ludźmi (niezależnie od narodowości wyznania). Ekonomiczną przyczynę narodowej nienawiści autorzy wyprowadzają z tego, że polscy albo spolonizowani właściciele ziemscy nakładali pańszczyznę na ukraińskich chłopów. Z tego twierdzenia wynika, błędna koncepcja, że sprzeczności pomiędzy chłopami a ziemianami były uniwersalną przyczyną powstawania nienawiści narodowej.

W podrozdziale „Powstanie Chmielnickiego” błędnie zostały określone przyczyny powstania 1648 roku. Uwagi te nie wchodzą co prawda w zakres prac Komisji, ale warto je umieścić. Jako jedyną przyczynę powstania Chmielnickiego autorzy podają najazd na majątek Chmielnickiego, podczas którego zginął jego syn. W rzeczywistości genezy powstania należy szukać w połączeniu wojny chłopskiej (porównywalnej do wojny chłopskiej w Niemczech 1525 roku lub powstania Stepana Razina w Rosji) z kozackim powstaniem przeciwko władzy królewskiej. I wojna chłopstwa i kilka kozackich powstań miały swoje przyczyny, jakie w żaden sposób nie były powiązane z biografią Bohdana Chmielnickiego. Ogromny rozmach ruchu kierowanego przez Chmielnickiego był wynikiem połączenia wojny chłopskiej i powstania kozackiego, a także efektem włączenia się w te wydarzenia innych państw - Chanatu Krymskiego i państwa rosyjskiego.

Doktor Ihor Szczupak przeanalizował podręcznik dla 2 klasy gimnazjum „Poznajemy przeszłość. Czasy nowożytne do 1815 roku” (autorzy Maria Jadczak, Małgorzata Meissner-Smoła, Stanisław Zajac). Recenzent zwrócił uwagę na nowoczesne metodologiczne założenia podręcznika: Polska jako część wspólnej historycznej przestrzeni Europy i świata; personifikacja historii; przedstawienie historii Polski jako historii Polaków w połączeniu z dziejami Rusinów (Ukraińców), Żydów, Niemców. Podręcznik posiada ciekawy aparat metodyczny, na przykład rzeczowe powiązanie wszystkich bez wyjątku ilustracji z tekstem oraz umieszczenie pod nimi rozwiniętych opisów. Niezależnie od tego, należy zauważyć brak w podręczniku wyjaśnienia podstawowych pojęć (definicji), co prowadzi do pewnych nieporozumień a nawet błędnego rozumienia niektórych historycznych wydarzeń i zjawisk. W odniesieniu do treści recenzowanego podręcznika to główna część jego materiału jest wyłożona we właściwej, logicznej kolejności, choć należy zwrócić uwagę na pewne wady i niedociągnięcia.

W rozdziale 12. „Życie religijne w monarchii ostatnich Jagiellonów” jest przywoływany fakt odezwy króla Kazimierza Wielkiego do prawosławnych Rusinów oraz Ormian Rusi Halickiej dotyczącej wolności ich wyznania. Uwaga czytelników zostaje ukierunkowana na rozwój tolerancji na ziemiach polskich i zachodniej Europy (s. 71). Ale autorzy podręcznika pomijają fakt realnego religijnego ucisku prawosławnych Ukraińców, bez zrozumienia czego niemożna uświadomić sobie przyczyn konfliktów religijnych i narodowych w następnym okresie.

Najwięcej krytycznych uwag wywołuje treść rozdziału 19. „Powstanie Chmielnickiego i wojna o Ukrainę”. Niedokładnie wyjaśniono pochodzenie zaporoskiego kozactwa. W podręczniku wspomina się o roli Żydów w życiu gospodarczym Ukrainy, ale z narracji nie można zrozumieć, z jakiego powodu byli oni traktowani przez miejscowych chłopów jako wrogowie. Niewłaściwie wyjaśniono przyczyny powstania Bohdana Chmielnickiego. Zwrot „Do zaostrzenia konfliktów na

Ukrainie przyczynili się Kozacy”, którzy żądali zwiększenia rejestru” (s. 112) nie oddaje właściwych przyczyn wojny, szeroko omówionych w historiografii: religijny ucisk prawosławnych Ukraińców, dyskryminacja narodowościowa, warunki społeczno-ekonomiczne, w jakich żyli ukraińscy chłopi. Powstanie Chmielnickiego jest pokazane nie jako wojna wyzwolenicza narodu ukraińskiego, która łączyła cechy kozackiej i chłopskiej wojny, a jako wystąpienie niezadowolonych Kozaków, którzy mieli niewiadomo jakie pochodzenie.

Ukraińskie ziemie i naród w dalszych rozdziałach podręcznika (gdzie jest mowa o stosunkach Polski i Polaków z imperium rosyjskim i z innymi państwami, w skład których wchodziło ukraińskie terytorium) występują wyłącznie jako przedmiot a nie podmiot procesu historycznego. Podsumowując, można powiedzieć, że w podręczniku jest mowa o „Rusinach”, „prawosławnych”, „Kozakach”, ale uczniowi nie daje się możliwości powiązania tych pojęć z genezą narodu ukraińskiego.

Dr Witalij Perkun przeanalizował podręcznik dla II klasy gimnazjum „Historia. Czasy Nowożytnie” (autorzy Jacek Chachaj i Janusz Drob). Podręcznik sprawił pozytywne wrażenie. Bardzo dobrze dobrany materiał merytoryczny i ilustracyjny, który kształtuje nie tylko Polaka –obywatela i Polaka-europejczyka. Autorzy wzięli pod uwagę zalecenia Komisji podręcznikowej polsko-ukraińskiej z poprzednich posiedzeń w sprawie oceny działalności Bohdana Chmielnickiego w czasie rewolucji narodowej 1648, której efektem było powstanie państwa kozackiego. Wymaga uporządkowania aparatu pojęciowy –zwłaszcza pojęcia „Ruś”, „Ukraina” „państwo kozackie”. Przy interpretacji unii brzeskiej należy uwzględnić szerszy krąg przyczyn, które przyczyniły się do tego wydarzenia. W ocenie ugody perejaśławskiej z 1654 roku warto mówić nie tylko o podporządkowaniu Ukrainy państwu moskiewskiemu lecz także o zawarciu sojuszu wojskowo-politycznego Ukrainy kozackiej z państwem moskiewskim.

Prof. Andrzej Jankowski przedstawił opinię na temat przekazanych przez stronę ukraińską trzech podręczników do geografii dla klasy 10 z zakresu geografii społeczno-ekonomicznej świata. Podręczniki autorstwa Serhija Kobernika i Romana Kowalenko oraz Walerija Pastuszki i Hanny Uwarowej przeznaczone dla poziomu podstawowego (ogólnego), a trzeci autorstwa Łarysy Pałamarczuk, Tatiany Gilberg i Witalija Bezuglija – poziomu rozszerzonego (profilowanego). Podręczniki opracowane są według jednolitego schematu, ale różnią się pod względem merytorycznym. Najszerzej opracowany jest podręcznik przeznaczony dla poziomu rozszerzonego. Wszystkie charakteryzują się wysokim poziomem merytorycznym, bogatym materiałem ilustracyjnym, nowoczesnym podejściem do przedstawianej problematyki (np. globalizacji, czy migracji). Godnym odnotowania jest fakt realizacji wcześniejszych postulatów Komisji poszerzenia zakresu informacji o sąsiadach Ukrainy. W odniesieniu do Polski zostało to wcielone w życie w różnym stopniu. Nie odnotowano zasadniczych błędów merytorycznych, a jedynie niewielkie usterki redakcyjne typu niejasnych kryteriów wydzielenia regionów geograficznych świata, szczególnie przy stosowaniu podejścia historycznego, nietrafnych podpisów pod materiałem ikonograficznym, uchybień w opracowaniu ilustracji kartograficznych. Szczegółowa analiza tych uchybień znajdzie się w pełnej wersji recenzji.

Prof. Mychajło Melnyczuk ocenił podręcznik „Geografia bez tajemnic. Polska i jej sąsiedzi” dla 2 klasy gimnazjum, autorstwa Edwarda Dudka i Jana Wójcika. Na 320 stronach omówiono w nim problemy odnoszące się do Polski i jej sąsiadów. Podręcznik przygotowano dość dobrze, z bogatym materiałem ilustracyjnym, który pozwala uczniom na lepsze zrozumienie i przyswojenie materiału.

W porównaniu z podręcznikami geografii dla gimnazjalnych klas, które były recenzowane w poprzednich latach, w odniesieniu do przedstawienia materiału dotyczącego Ukrainy, ten podręcznik zdecydowanie wyróżnia się zarówno pod względem treści jak też sposobu przedstawienia materiału dotyczącego Polski i Ukrainy. W podręczniku autorstwa E. Dudka i J. Wójcika odnotowujemy precyzyjny wykład materiału dotyczącego analizy Polski i jej sąsiadów, w tym i Ukrainy. Warty podkreślenia jest to, że cały rozdział poświęcony jest charakterystyce przyrody i gospodarki Ukrainy, a także pozycji Ukrainy jako niezależnego państwa, geograficznego położenia, gleb, ludności, stanu, problemów i perspektyw rozwoju rolnictwa i przemysłu. Pozytywnym jest też, że autorzy zwracają uwagę uczniów na specyfikę i problemy Ukrainy, zaznaczając je kursywą albo większym drukiem. Oprócz tych dobrych stron można też wymienić kilka niedokładności, które dotyczą przedstawionego w podręczniku materiału, które zostaną wymienione w szczegółowej recenzji. Warto też zaproponować, aby podręczniki do geografii były recenzowane przez fachowców z drugiego państwa, aby autorzy umieszczali w swoich książkach mapy wykorzystywane w podręcznikach drugiej strony oraz podkreślali podobieństwa albo odmienności przyrody i gospodarki obu państw.

Ad 4

Komisja postanowiła podjąć starania o opublikowanie wszystkich protokołów posiedzeń, co przyczyni się do upowszechnienia zawartych w niej zaleceń wśród wydawców i autorów podręczników szkolnych

XIV posiedzenie komisji odbędzie się we wrześniu 2011 r. w Odessie. Ustalono, że tematyka publicznej części posiedzenia będzie obejmować problem wpływu komunizmu na rozwój procesów narodotwórczych oraz stosunków narodowościowych w Europie Środkowej i Wschodniej w XX wieku. Obydwie strony przygotowują stosowne referaty.

Niniejszy protokół został sporządzony w czterech jednobrzmiących egzemplarzach po dwa w języku polski i ukraińskim. Wszystkie mają moc oryginału.

Do protokołu będą dołączone recenzje podręczników.

W imieniu strony ukraińskiej

prof. Stanisław Kulczycki

W imieniu strony polskiej

prof. Włodzimierz Mędrzecki

Gdańsk, 23 września 2010 r.